

Što je zakon i kako je nastao taj pojam

Mr. sc. Petar Marija RADELJ

UDK 351.77

U članku se iznosi širok raspon značenja riječi zakon, više njegovih mogućih definicija te se raščlanjuje nastanak te riječi u četiri kulture: hebrejskoj, grčkoj, rimskoj i slavenskoj, koje su odredile zapadnu civilizaciju i misaonost čitatelja. Drevna povijest pojmova tora, nomos, lex i zakon nije samo zanimljiva, nego je važna i aktualna za razvoj pravne i političke misli do danas i danas.

1. POJAM ZAKONA U ŠIREM SMISLU

Zakon u najširem smislu znači točan vodič, odredba, mjerodavno pravilo, regula i/ili mjerilo postupanja kojim se potiče na djelovanje ili se suzdržava od njega. U tom smislu govori se o zakonu i u odnosu na stvorenja koja nisu sposobna misliti ili htjeti i na neživu tvar.

Svakodnevno iskustvo uči da sve stvari pokreće vlastita narav da zauzmu stalno pripadno stajalište. Istraživači prirodoslovlja smatraju utvrđenom istinom to da cijelom prirodom vladaju sveopći i postojani zakoni i da je cilj prirodnih znanosti istražiti te zakone i razjasniti njihove uzajamne odnose u svim smjerovima. Sva su tijela podložna, primjerice, zakonu tromosti, tj. ustraju u stanju mirovanja ili gibanja u kojem mogu biti sve dok vanjski uzrok ne promijeni to stanje. Kepler je otkrio zakone prema kojima se planeti gibaju po jajolikim putanjama oko Sunca, Newton zakon sile teže prema kojem se sva tijela privlače u izravnom razmjeru s njihovom masom i obrnuto u odnosu na samoumnožak udaljenosti između njih. Poznati su zakoni koji upravljaju svjetlošću, toplinom i električnošću. I kemija, biologija i fiziologija imaju svoje zakonitosti. Izričaji kojima znalci izražavaju te zakonitosti jesu zakoni jer utvrđuju koji se tijekom odvijaju u razmatranim predmetima.

U prirodoslovlju i književnosti zakon je utvrđena znanstvena činjenica, odnosno izjava o poretku ili odnosu pojava koji je, koliko je poznato, nepromjenjiv u danim okolnostima, odnosno opći odnos koji je dokazan ili pretpostavljen između matematičkih ili logičkih izraza (Ampèreov, Arhimedov, Avogadro, Bayesov, Biot-Savartov, Benfordov, Boyleov, Charlesov, Coulombov, Daltonov, Faradayev, Gaussov, Gay-Lussacov, Godwinov, Goodhartov, Hanlonov, Henryev, Hiltov, Hookeov, Hubbleov, Hyrumov, Jouleov, Keplerova tri, Kirchhoffova dva, Lenzov, Mooreov, Murphyeov, Newtonova tri, Ohmov, Pascalov, Proustov, Raoultov, Rayleigh-Jeansov, Snelliusov, Wienov i drugi).

Naime, zakon podrazumijeva praktično pravilo prema kojem stvari djeluju. Ti znanstveni izričaji sami po sebi ne utječu na stvari, nego jednostavno navode stanje u kojem se one nalaze. Zakoni prirode zapravo su opisi sila i težnji prema određenom, stalnom načinu djelovanja koji je Stvoritelj usadio u narav stvari ili samo nepromjenjivo, istovrsno djelovanje koja je učinak te težnje. Riječ zakon rabi se u ovom drugom značenju kad se tvrdi da je prirodni zakon promijenjen ili obustavljen čudom, jer

čudo ne mijenja narav stvari ili njihovu stalnu težnju. Božanska moć jednostavno sprječava stvari da proizvedu svoj prirodni učinak ili ih koristi kao sredstvo za postizanje učinka koji nadilazi njihove prirodne moći. U stvorenja koja nema ni moć mišljenja ni volje naravna težnja prema određenom načinu djelovanja može se nazvati zakonom jer tvori odlučujući razlog i nadzireljski vodič za djelovanje takva stvorenja, pa prema tome što se tiče nerazumskih stvorenja ispunjava zadaću koja pripada zakonu u strogom smislu što se tiče razumskih bića i zato što je izraz i učinak razumne zakonodavne volje. Zakon je načelo uređenja i mora se, kao i svako uređenje, pratiti do mislećega i voljnoga bića. To misleće i voljno biće je Stvoritelj i Uređivač svih stvari, sâm Bog. Može se reći da su prirodne sile i težnje sadržane u naravi stvorenja same po sebi zakon, trajni izraz volje Vječnoga Promatrača koji utječe na stvorenja i vodi ih do njihovih određenih ciljeva, ne samo vanjskim utjecajima, nego i kroz njihove urodene sklonosti i poticaje.

2. POJAM ZAKONA U UŽEM SMISLU

U suženom i točnijem smislu o zakonu se govori samo u odnosu na slobodna bića obdarena razumom. No čak se i u tom smislu izraz zakon rabi ponekad u širem, a ponekad u suženijem značenju. Zakonom se ponekad smatraju sva mjerodavna pravila djelovanja slobodnih razumskih bića. U tom se smislu pravila umjetnosti, pjesništva, jezikoslovlja, pa čak i zahtjevi društvenoga ophođenja i odijevanja nazivaju zakonima.

U jezikoslovlju su utvrđeni glasovni zakoni kao načela pravilnosti i dosljednosti određene glasovne promjene (odrazi starohrvatskoga glasa jat, palatalizacija, sibilizacija), pravila u razvoju pojedinih jezika (Adjarianov, Bartholomaeov, Bartschov, Brugmannov, Cowgillov, Dahlov, Dyboov, Fortunatov–de Saussureov, Geersov, Grassmannov, Grimmov, Havlíkov, Hirtov, Holtzmannov, Iljič-Svitičev, Ivšičev, Jakubinskijov, Kaluzaov, Katuphaov, Klugeov, Lachmannov, Meilletov, Osthoffov, Pedersenov, Pinaultov, Siebsov, Sieversov, Stangov, Szemerényiov, Thurneysenov, Vernerov, Whorfov i Winterov) i zakoni skladnje kao pravila o rasporedu pojedinih vrsta riječi u rečenici (Wackernagelov).

Brojidbeni i vjerojatnosni zakoni (Benfordov, Bradfordov, Gompertz-Makehamov, Hellinov, Herdanov, Littlewoodov, Lotkin, Menzerathov, Pareto, Taylorov, Twymanov, Wikeov i Zipfov) dokazani su kao poučci za vrstu ponašanja koja je pronađena u nizu skupova podataka i u nizu tipova skupova podataka.

U pravom i strogom smislu zakoni su čudoredne odredbe djelovanja, obvezujuće u savjesti, uspostavljeni za javnost, zajednicu koja sama upravlja sobom. To je vjerojatno izvorno značenje riječi zakon, odakle se postupno preoblikovalo u druge vrste zakona (prirodni zakoni, zakoni umjetnosti). Godine 1271. u Parizu Toma Akvinski definirao je da je zakon na sljedeći način: *Odredba u skladu s razumom donesena radi zajedničke dobrobiti, koju je proglasio onaj tko ima skrb za zajednicu.*

Zakon je prije svega propis, odnosno praktično načelo čija je svrha urediti djelovanje članova zajednice. Da bi se u bilo kojoj zajednici postigla jedinstvena i sustavna suradnja svih, mora postojati vlast koja ima pravo izdavati obvezujuća pravila o načinu na koji članovi zajednice trebaju djelovati. Zakon je takvo obvezujuće pravilo. On crpi svoju ograničavajuću ili obvezujuću snagu iz volje višega (pretpostavljenoga, nadređenoga). Zakon obvezuje zato jer zakonodavac to hoće i onako i onoliko koliko on to hoće.

Međutim, ne obvezuje svaki zakon nego samo onaj koji je u skladu s razumom. Zakon je mjerilo razumnoga djelovanja i stoga samo po sebi mora biti **razuman**. Zakon koji nije u skladu s razumom je proturječnost. Samo po sebi je jasno da božanski zakoni nužno moraju biti razumni i pravedni, jer je Božja volja sveta i pravedna i može zapovijedati samo ono što je u skladu s božanskom mudrošću, pravdom i svetošću. Ljudski zakoni, međutim, moraju biti podređeni božanskomu zakonu ili mu barem ne smiju biti u suprotnosti, jer je ljudska vlast samo sudjelovanje u vrhovnoj božanskoj moći vladavine, i nemoguće je da bi Bog mogao dati ljudskim bićima pravo da donose zakone koji su nerazumni i koji su u suprotnosti s Njegovom voljom.

Zatim, zakon mora biti **probitačan** za zajedničku dobrobit. To je sveopće priznato načelo. Stvoriteljeva slava konačni je cilj božanskih zakona, ali Bog želi postići tu slavu srećom čovječanstva. I ljudski zakoni moraju biti probitačni za blagostanje zajednice. Zakoni se uvode zajednici kao takvoj da bi je vodili njezinoj svrsi: taj je cilj, međutim, zajednička dobrobit.

Nadalje, zakoni trebaju **usmjeravati** članove zajednice. To se može postići samo ako svi teže postizanju zajedničkoga cilja. A taj cilj ne može biti ništa drugo nego zajednička dobrobit.

Prema tome, svaki zakon mora na neki način služiti zajedničkoj dobrobiti. Zakon koji je očito beskoristan ili dapače štetan za zajednicu nije pravi zakon. On bi mogao imati u vidu samo privatnu dobrobit pojedinaca i stoga bi podredio zajedničko blagostanje probitku pojedinaca, višu dobrobit nižoj, dobro zajednice učinio manje važnim od privatne koristi.

Daljnja je pretpostavka zakona da on **proistječe od predstavnika najviše javne vlasti**, bilo da se radi o jednoj osobi, više njih ili o ukupnosti svih članova zajednice kao u demokraciji. Jer zakon je, kao što je već rečeno, obvezujuće pravilo koje uređuje zajednicu i usmjerava je prema postizanju zajedničkoga dobra. To se uređivanje odnosi ili na cijelu zajednicu ili na one osobe na najvišem položaju na koje se prenosi predvođenje cijele zajednice. Nikakav red ili jedinstvo ne bi bili mogući kad bi privatni pojedinci imali slobodu nametati obvezujuća pravila drugima u pogledu zajedničke dobrobiti. To pravo mora biti pridržano čelniku zajednice. Činjenica da zakon proistječe iz najvišega autoriteta ili da ga **proglašava** predsjedavajući dužnosnik zajednice snagom svoga ugleda jest ono što razlikuje zakon od pukih savjeta, zahtjeva ili opomena, koji ne pretpostavljaju nikakvu nadležnost i, dapače, privatne ih osobe mogu upućivati drugima, pa čak i nadređenima.

Budući da se zakon izravno odnosi na područje vanjskoga djelovanja on podrazumijeva da čovjek, koji je po naravi društven, mora biti usmjeren na zajedničko dobro ljudi; za to, ili da bi to zajedničko dobro bilo zajamčeno, zakon mora biti proglašen ne samo na papiru nego u punom smislu razglašen, obznanjen ili objavljen članovima društva

od strane vlasti koja je na čelu toga društva. Stoga se formalno proglašeni zakoni moraju **objaviti**, tj. dati svima na znanje. Zakon je u strogom smislu nametnut razumskim, slobodnim bićima kao nadzorni vodič za njihova djelovanja; ali takav može biti samo kad je proglašen onima koji su mu podložni. Iz toga proizlazi opća prastina: *Lex non promulgata non obligat* – zakon koji nije proglašen ne obvezuje. Ali za proglašenje nije nužno da se sa zakonom upozna svaki pojedinac, dovoljno je da se proglasi zajednici kao takvoj, tako da svi članovi zajednice mogu znati za njega. Tako se smatra da je zakon dostatno proglašen kad je objavljen u službenom glasilu.

3. OSTALE DEFINICIJE ZAKONA

U suvremenim demokracijama zakon je:

1. skup općeobvezujućih pravnih normi koje je u formalnom postupku donijelo za to ovlašteno tijelo (zakonodavac); odluka tijela zakonodavne vlasti kojom se utvrđuju na sve primjenjiva prava i obveze, kojom se određuje ponašanje obvezujuće za sve građane;
2. obvezujuće pravilo postupanja koje ima korišteni u potrebama ljudskoga suživota, dokazanomu pravnomu iskustvu i zakonodavčevoj odluci. Bitan sastojak zakona je njegova obvezujućost, koja je temeljno povezana s njegovom provedivošću (kažnjavanje nepoštovanja). Pravo zahtijeva ostvarivanje pravednosti;
3. pravilo ili skup pravila koja uređuju etičko i društveno ponašanje ljudi;
4. državni propis kojim se nešto određuje, uređuje, zabranjuje, dopušta i priječi prijetnjom kazne;
5. beziznimno stanje koje proistječe iz naravi stvari;
6. pravilo ili naredba koju je vrlo preporučeno ili obvezno poštovati;
7. područje onoga što je u skladu s pravnom odredbom;
8. svaki pravni akt koji sadržava opći propis koji je zapovjedan;
9. uvriježeni običaj, općepriznate obveze, proglašeni propis, ustaljeni red;
10. u prenesenom smislu: ono što treba slijediti.

Pisano velikim početnim slovom u kršćanstvu je Zakon:

1. objava Božje volje izložena u Svetom Pismu koja obvezuje vjernika, propis koji stvara od Boga odobreno stanje; pokoravanje koje Bog priznaje, zapovijed, naredba, propis ili zabrana, razumno pravilo djelovanja, poredak koji zahtijeva vjeru, čudoredna pouka koju je dao Krist, osobito zapovijed ljubavi;
2. prvih pet knjiga Svetoga Pisma: Petoknjižje, Tora (Mojsijev zakon).

4. RAZLIKA IZMEĐU ZAKONA I ZAPOVIJEDI

Zakon se razlikuje od zapovijedi ili naloga svojom bitnom primjenom na zajedničku dobrobit. Svaki zakon je oblik zapovijedi, ali nije svaka zapovijed zakon. Svako obvezujuće pravilo koje nadređeni daje podložnicima jest zapovijed; no zapovijed je zakon samo kada je nametnuta zajednici radi postizanja zajedničkoga blagostanja. Osim toga, zapovijed se može dati za pojedinu osobu ili slučaj, a zakon je trajno, mjerodavno pravilo zajednici i ostaje na snazi sve dok se ne poništi ili stavi izvan snage.

5. POSTUPOVNE I SADRŽAJNE SASTAVNICE

Temelje znanosti o zakonima postavili su rimski klasični pravници. Stoga se u nastavku u zagradama donosi izvornik pravnih pravila koja vrijede i danas. Prema Modestinu zakon ima snagu nalagati, zabranjivati, dopuštati i kažnjavati (*Legis virtus haec est: imperare, vetare, permittere, punire*). Zadaća je zakona odrediti što je pravo i u čem se sastoji nepravda (*Quid sit ius, et in quo consistit iniuria, legis est definire*).

Zakon je iskaz razuma (*Lex est dictamen rationis*); sveta naredba koja nalaže što je pošteno i zabranjuje što je tomu suprotno (*Lex est sanctio sancta, iubens honesta et prohibens contraria*); vodi računa o pravičnosti (*Lex rescipit aequitatem*).

Ciceron kaže da su zakoni šutljivi učitelji (*Leges muti magistri*) i da se srčanost, duh i naum države nalazi u njezinim zakonima (*Mens et animus et consilium civitatis posita sunt in legibus*). Stoga je Justinijan propisao da ništa nije tako vlastito državi kao živjeti po zakonima (*Nihi tam proprium imperio quam legibus vivere*), jer je pravna sigurnost, utemeljena na poštovanju zakona, najjači stup državnoga poretka.

Brojna rimska pravna pravila određuju kakvi zakoni trebaju biti. Ponajprije moraju biti svima razumljivi (*Leges ab omnibus intelligi debent*). Ta zar je išta tako svojstveno zakonima kao jasnoća? (*Quid enim sic proprium est legum ut claritas?*) Omrznut je (loš, slab) zakon koji dva puta ponavlja isto (*Hoc detestatur lex, bis quod idem repetatur*). Zakoni ne dopuštaju nejasnoće i dvosmislenosti: zakon ne trpi udvostručivanje mogućnosti (*Hoc detestatur lex, bis quod idem repetatur*).

Opširne odredbe, koje k tome sadržavaju brojne, neobičajene i nedosljedno rabljene izraze čine zakon nejasnim i u tumačenju i u primjeni: brbljavost i preopširnost pridonose zbunjenosti zakona (*Garrulitas et verboritas legis confusionem adfert*).

Zakon mora biti stalan; vrlo je opasna navika donositi i ukidati zakone (*Leges figendi et refigendi consuetudo est periculosissima*), jer tada nestaje pravna sigurnost. Zakon se odnosi na sve; zakon je za svakoga zakon: nitko nije iznad zakona (*Nemo est supra lex*).

Zakonske posljedice trebaju biti izvjesne za one na koje će se primijeniti i primjerene njihovim zakonitim očekivanjima. Zakon ne vrijedi povratno, nego samo za slučajeve na koje će se primijeniti od kada stupi na snagu: zakon gleda unaprijed, ne unatrag (*Lex prospicit, non respicit*).

Sadržajem treba biti opći i jednak za sve. Svi trebaju biti podložni zakonu, njegovi adresati. Stoga rimsko pravo određuje: neka zakoni vladaju svima (*Omnes legibus regantur*) i neka se svi pokoravaju zakonu (*Omnes obedient legi*).

Jednakost pred zakonom: Zakon jednako vrijedi za sve: zakoni sa svima govore jednim glasom (*Una loquuntur voce leges cum omnibus*). Ni kralj ne smije prekršiti zakon (*Lex non a rege est violanda*). Nitko nije izuzet, nego je svatko posvuda podložnik zakona (*Nemo est exemptus et legibus undique demptus*).

Seneka Mlađi smatra da zakon mora biti kratak kako bi ga i neuki lakše pamtili: neka bude sličan božanskomu glasu; neka nalaže, a ne raspravlja (*Legem breve esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur; velut emissa divinitatis vox sit; iubeat, non disputet*).

Najbolji su najjednostavniji zakoni. Stoga je jednostavnost prijateljica zakona (*Simplicitas legibus amica*). Zakon ne smije biti sitničav: zakon se ne brine o sitnicama (*De minimis non curat lex*). Zakoni moraju biti pregledni i nezapetljani: zakonima više odgovara jednostavnost, nego zamršenost (*In legibus magis simplicitas, quam difficultas placet*).

Zakonski poredak pretpostavlja podjelu vlasti: gdje sudi onaj koji tuži, tamo vrijedi nasilje, a ne zakon (*Ubi iudicat qui accusat, vis non lex valet*).

Bit zakona nije u izričaju, nego u smislu, u onom u čemu je djelotvornost: znati zakone ne znači držati se njihova slova, nego snage i dometa (*Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem*).

Zakoni teže biti u skladu s pravom; sami zakoni žele da njima vlada pravo (*Ipsae leges cupiunt, ut iure regantur*). Država se održava vezom zakona i prava (*Vinculo legum atque iuris continetur civitas*).

Zakonu je podređena pravičnost: pravičnost slijedi zakon (*Aequitas sequitur legem*). Pravičnost nikad ne krši zakon (*Aequitas nunquam contravenit legem*).

Trajna je opasnost da se zakon izigra podmitljivošću, jer „zakon ide za zlatom“ (*Aurum lex sequitur*) i da ga se zamijeni nasiljem: sila je neprijatelj zakona (*Vis legibus est inimica*).

6. O ZNAČENJIMA RIJEČI ZAKON U NJEGOVIM POČETCIMA

U Njemačkoj saveznoj skupštini 22. rujna 2011. Benedikt XVI. ustvrdio je da je zapadna (europska) uljudba „proistekla iz susreta Jeruzalema, Atene i Rima – iz susreta izraelske vjere u Boga, grčkoga filozofskoga uma i rimske pravne misli. Taj trostrani susret oblikovao je unutarnji identitet Europe“. Sve te tri kulture, kao i slavenska, imale su izvorno poimanje zakona pa će pravicima i nepravdicima biti zanimljivo osvijestiti početke zakonoznanstva, jer takav pristup obogaćuje naše razumijevanje zakona i štiti od pretjerano samopouzdanе uporabe pojma. Krenimo od pojmova: hebrejski *tôra*, grčki νόμος, *nómos*, latinski *lex*, hrvatski, slovenski, slovački i češki *zákon*, ruski, ukrajinski, bjeloruski, bugarski i srpski *закон*, *zakon*, poljski *ustawa*, njemački *Gesetz*, francuski *loi*, talijanski *legge*, kaštillski *ley*, portugalski *lei*, engleski *act*, *statute* i *law*.

6.1. TÔRA

Hebrejska riječ za zakon, učenje i nauk jest תּוֹרָה, *tôra*. Potječe od glagola תָּרַח, *jarà*, koji znači: 1. teći /kao voda/, kišiti; 2. položiti, postaviti; 3. bacati, baciti; 4. odapeti, odapinjati, izbacivati, izmetati (strijele); 5. raniti, ustrijeliti; 6. oboriti; 7. istaknuti, pokazati; 8. ukazati (kao da se cilja prstom), poučiti, usmjeravati, poučavati, upućivati.

Imenica ženskoga roda *tora* prvotno je značila nauk, upute ili poučavanje. Kad je predaja koju ona prenosi autoritativno obvezujuća, onda poprima značajke zapovijedi, naredbe, pravila, odredbe, propisa, zakona. Tako su je sami Židovi preveli u Septuaginti (III. st. prije Krista), kao νόμος, *nómos*, zakon. U tom smislu ušla je u grčko-rimski svijet i u kršćanstvo. Poznavanje Tora temelj je življenja istinskoga života u Obećanom narodu i jedna je od najosnovnijih odgovornosti sinova Zakona. Tora je zajednici istodobno zakon (osobito Deset zapovijedi ili Petoknjžje) i duhovna uputa za sretan život. Poznavanje Zakona oblikuje ponašanje, a svojim ponašanjem osoba točno pokazuje tko je.

6.2. NÓMOS

Grčka riječ za zakon jest νόμος, **nómos**. Potječe od glagola νέμω, **némō** koji znači: 1. razdijeliti, raspodijeliti, podijeliti (pripadni dio), dodijeliti, pridijeliti, udijeliti, pridati, odrediti, pripisati, davati, posvetiti, uzeti da se dâ; predati, doznačiti, ostaviti, ustupiti, dijeliti (na dijelove); dogovoriti se; 2. sebi prisvajati, držati, imati, gospodovati, vladati; upravljati, postupati; mahati, kretati, micati; obrađivati, nastavati, upotrebljavati, korist vući; 3. za pašu dodijeliti, dati da pase, čuvati; 4. pâsti (se), pòpâsti, opustošiti, potrošiti, proždirući širiti se; 5. raspodijeliti između sebe imati i držati kao svoj dio, kao svoje imati, posjedovati, među se dijeliti, pod svoje uzeti; 6. sebi pridijeliti, odnijeti; osvojiti, dodijeljeno dobiti, kao svoj dio imati, rabiti, uživati (kao imovinu); 7. nastaniti (se), nastavati, nastanjivati, stanovati, obitavati, držati, posjedovati zemlju, zauzimati; 8. na pašu ići, pâsti, tjerati na pašu, voditi na ispašu, napasati (svoja stada), na pašu ići, hraniti (se), pòpâsti, trošiti od čega, potrošiti, jesti, hraniti se; 9. oko sebe žderati, okolo grabiti, širiti se, raširiti, rasprostranjivati se; 10. upravljati, rukovati, ravnati, držati vlast nad, podržavati.

Od glagola *nemo* potječu riječi ekonom (upravitelj, blagajnik) i složenice s predmetkom *nomo-* kao *nomografija* (pisanje zakona) i *nomotehnika* (umijeće sastavljanja propisa).

U grčkom jeziku imenica muškoga roda νόμος, *nomós*, znači: 1. paša, pašnjak, tratina i 2. dodijeljeno mjesto stanovanja, obitavalište, boravište.

S promijenjenim naglaskom, na prvom slogu, imenica muškoga roda νόμος, *nómos*, znači: 1. pridijeljeno, podijeljeno, primljeno, priznato; 2. naredeno, određeno, običaj, red, zakon, odredba, uredba, božanske odredbe, čovjeku prirodni vjerski i ćudoredni zakoni, ćudoredni zakoni, dužnosti, načela; pravilo, stanje stvari, stoga i pravni zakon, koji vrijedi za sve, bilo postavljen običajem ili zakonskom moću, napose stari zakoni, kao i samovoljne odredbe pojedinca po njegovoj vlasti; 3. u Novom Zavjetu: Mojsijevski zakon, ćudoredni zakon (u Jakovljevoj poslanici), obredni zakon (u Poslanici Hebrejima); stari zakon (Stari Zavjet), kršćanska vjera; pravilo, propis, zapovijed; 4. napjev, glas, sklad, glazbena ljestvica, pjevanje, pjesma, glazba.

U helenskom svijetu imenica *nómos* značila je sve što je utvrđeno, što je primljeno uporabom, običajem, zakonom; što je praksa, postupak. Stoga od antike *nómos* znači doneseni pravni propis ('zakon') ili obvezujuće društveno pravilo ('običaj').

Od vremena Sokrata smatra se da je nužno ono što je po naravi i prirodi (φύσις, *phýsis*), a da je proizvoljno ono što je po zakonu (nomosu, što je umjetno izmišljeno), jer predstavlja svojevrstan izraz čovjekova nasilja protiv naravi (bitnoga svojstva bića, same bîti bitka).

U Sofoklovoj *Antigoni* tebanski kralj Kreont pita Antigonu zašto je prekršila zakone svoga grada. Ona mu odgovora da smrtni kakvi jesu, zakoni koje je proglasio Kreont sigurno nisu dovoljno jaki da zakonito nadjačaju nepisane i nepogrješive uredbe bogova, valjane jer su one ne samo danas i jučer, nego za sva vremena, i nitko ne zna kada su prvi put izašli (redci 453–455). Njezina tvrdnja o prevlasti božanskoga zakona nad ljudskim zakonom često se povezuje sa sličnim tvrdnjama Sokrata atenskomu sudištu i Petra iz Betsaide židovskom Sinderiju („Treba se većma pokoravati Bogu negoli ljudima!“, *Djela apostolska* 5, 29) i suvremenih junaka građanskoga neposluha kao što su Mahatma Gandhi i Martin Luther King.

Kako bi pružili izlaz iz nihilizma sofista da sila stvara pravo (što su kasnije nastavili Machiavelli, Spinoza, Hobbes, Nietzsche i Carl Schmitt), Platon, Aristotel, rimski pravници i Pavao iz Tarza podupiru učenje o naravnom pravu i zahtjevu da zakon mora biti odraz dobroga i objektivnoga naravnoga i prirodnoga poretka. Prema aristotelovskoj predaji zakon ima svrhu uređivati djela podanika u pogledu dobra cijeloga društva (*bonum commune*, zajedničko dobro) i u tu je svrhu obdaren prisilnom moći koja, imajući u vidu pravednost, nalaže i uspostavlja što općenito. U množini: božanski zakoni, zakoni sila ili utjecaja koji tjeraju na djelovanje, Mojsijev zakon; preneseno knjige u kojima je sadržan zakon, Petoknjžje, starozavjetni spisi općenito. U Novom Zavjetu zapovijed, zakon, propis ili zapovijed, zakon ili pravilo koje proizvodi stanje odobreno od Boga, razumom propisano pravilo djelovanja.

6.3. LEX

Latinska riječ za zakon jest **lex**. Prema Izidoru Seviljskom (560.–636.): „Zakon je pisana uredba. Običaj je davninom prokušana navika ili nepisani zakon, a zakon [*lex*] nazvan je po čitanju [*a legendo*], jer je napisan“ (*Etimologije*, knjiga V, glava III, točka 2.). Prema Tomi Akvinskom (1225.–1274.): „Zakon [*lex*] dolazi od vezivanja [*ligando*], jer obvezuje na djelovanje“ (*Suma teologije*, II–II, 90. pitanje, 1. članak, Odgovor). Zakon je prema tome vèz ljudskoga društva, ono čim se veže, spaja njegove članove. Takav vez vrijedi samo ako je povezan sa svrhom društva koja je zajednička korist, kojoj zakon mora težiti. Zajedničko dobro ili probitak javne stvari (*bonum rei publicae*) /države/ stoga je bitan zahtjev zakona i prava, u nedostatku kojih zakoni kao takvi ostaju samo s formalnoga gledišta (po imenu), ali ne i sa supstancijalnoga gledišta (stvarno).

Izidorovo ukorjenjivanje zakona u glagolu **legēre** značilo bi da je u njegovoj osnovi: 1. brati, sabirati, kùpiti, skupljati, namatati, namotati, naviti, navijati, smotati, saviti, pregledavati, promatrati; 2. izabirati, izabrati, birati; 3. čitati, štiti, recitirati, deklamirati. U tom slučaju riječ *lex* bi potjecala od protoindoeuropskoga *leg* („skupljati“).

Akvinčevo praćenje zakona kao izdanka glagola **ligāre** znači da je u njegovoj srži: 1. vezati (da se ne raspadne, bez uporabe sile), opremiti; 2. svezati što oko čega, oviti, obaviti što čim, stegnuti, zaviti, opasati; 3. spojiti, združiti, svezati.

Treća je pretpostavka da latinski *lex* (kao i engleski *law*) potječe od protoindoeuropskoga *leg^h* („ležati, biti u položaju mirovanja“).

Imenica ženskoga roda *lex* u latinskom znači: 1. oblik riječi, stalan način, napisana ustanova, propis, ustanova koje se treba držati kod posla, ugovor, pojedine točke ili uvjeti ugovora, pogodba, uvjet; 2. zakonski prijedlog sastavljen kako valja, zakonska osnova, naredbena osnova (engleski *bill*); 3. zakon, zakonska osnova koju je prihvatila narodna skupština; 4. pravilo, propis, odredba, zakon koje god umjetnosti ili znanosti.

7. POSTANAK HRVATSKE RIJEČI ZAKON

Hrvatska riječ *zákon* potječe od indoeuropske osnove *ken* koja znači „noseći, naglo nastati, potjecati, početi“. Od toga potječe grčki pridjev *kainós*, *kainós* (nov, mlad, svjež) i praslavenska imenica *kōn* (početak), koja je opstala samo u izričaju *od kona do kona* (od početka do kraja). Kon se, s nizom izvedenica, značenjem razgranao u četiri smjera:

- postati, činiti da što postane, nastati, ali preneseno na kraj, koji može biti i prednji (početak) i stražnji (svršetak): iskon, praiskon, nakon, napokon;
- što ide prema kraju: konac, končić, okončati;
- svršiti, prestati: konac, konačno, beskonačan, dokončati, skončanje;
- odlučiti, urediti, naložiti: zakon, a od njega: zakonodavstvo, zakonoznanac, bezakonje, nezakonit, pozakoniti.

Imenica zakon ima isto značenje u svim slavenskim jezicima, osim u poljskom, a postoji još od praslavenskoga kao „**ono što biva za konu (od početka)**“. Riječ zakon davno je raširena od jugoistočne Europe do Litve, a stigla je i do Kazarâ i Pečenegâ. Naime, oko godine 950. godine bizantski car Konstantin VII. Grimiznorodeni u *Upravljanju Carstvom* dva je puta kao grčku usvojenicu zapisao staroslavensku riječ zakonъ kao ζάκανov, zákanon, odnosno ζάκανα, zákana, u smislu zakon: „i kada su Pečenezi položili prisegu caru prema njihovu zakonu, on im predaje kraljevske darove“ (8, 15–17) i: „tako su ga učinili vladarom prema običaju i zakonu Kazarâ, podižući ga na štit“ (38, 51–53).

Vladimir Mažuranić u *Prinosima za hrvatski pravno-povijesni rječnik* godine 1922. zaključuje: „zakon je prvobitno značio ono što je začeto, a zatim uredba, bilo pisana, bilo od starine utvrđena običajem, prema kojoj se ljudi imaju vladati“.

Neovisna potvrda može se dobiti iz samoga hrvatskoga jezika, potragom za značenjem sastavnica od kojih je složena riječ zakon. Za osnovu, *kon* već je rečeno da je značila početak, začetak, pa ostaje vidjeti širinu značenja predmetka *za*. Kao vrsta riječ on pripada u prijedloge. Staroslavenski se prijedlozi i danas u slavenskim jezicima upotrebljavaju većinu u istoj službi, a često i u istom obliku. Prijedlog *za* u hrvatskom služi za oznaku prostora, vremena i uzroka, ima puno značenja, ali samo jedno kad se predlaže riječi u genitivu: vrijeme u kojem se što zbiva. Tamo se stavlja ispred riječi da odgovara na pitanje *kada* i daje genitiv vremena (*genitivus temporis*). Tada određuje **istodobnost trajanja**, da nešto traje dok traje vrijeme što ga izriče riječ u genitivu (za bolesti, za dana, za gladi, za hlada, za jutra, za kuge, za mene živa, za mladosti, za mraka, za naše pameti, za noći, za proroka, za rana, za rata, za rose, za sjetve, za službe Božje, za starosti, za sunca, za vida, za vidjela, za vijeka, za vladanja, za vremena, za žetve, za života). Na temelju toga nalikovno se smije zaključiti kako riječ *zakon* u hrvatskom jeziku, prema svom postanku znači:

- ono što traje od početka,
- vazdavrijedeći red,
- iskonsko pravilo,
- nepromjenjivo pravo i obveza.

Budući da je riječ zakon nastala spajanjem prijedloga *za* i imenice *kon*: *za kona* (od početka), treći način razabiranja i prepoznavanja unutarnjega smisla i značenja te složenice može se provesti usporednom raščlambom značenja predmetka *za*- u cjelini hrvatske slovnice. S obzirom da je *kon* imenica koja označava radnju glagola ili glagolskoga korijena iz kojega je izvedena (*nomen actionis*), a to je praslavenski glagol *četi*, predmetak *za*- složen s imenicom *kon*, zadržava osnovno značenje glagolske složenice (početak) i pokazuje sâm početak radnje ili

stanja (slično kao što imaju glagoli: zàblenuti se, zabòljeti, zabrùjati, zacvìljati, zacvokòtati, zàčèti, zàčuti, zadániti, zàdimiti, zadrhtati, zadríjèmati, zàgrepsti, zagrmjeti, zahùčati, zàigrati, zajèčati, zakípjeti, zakoràčiti, zakríčati, zakráljiti se, zàkuhati, zàkukati, zàlajati, zaljúljati, zamáhnuti, zàmrijèti, zaòriti se, zàpjeniti se, zàpjevati, zàplakati, zaplàmtjeti, zàplivati, zaplòviti, zàputiti se, zàratiti se, zàrúdjati, zàspati, zasúziti, zasvijétliti, zasvírati, zasvrbjeti, zàtrèsti, zavòjštiti, zavòljati, zàvapiti, zazvòniti, zažčljati, zažubòriti, zažúdjati).

Kao imenica riječ *zakon* označava početak radnje ili stanja, kao što to čine i: zàčas, zàčedak, začètak, zàdaća, zàdaćnica, zadátak, zàmetak, zàmísaio, zanijetak, zárodak, zárudak i zàsada.

Drugim riječima, slavenska riječ *zakon* najbolje je objašnjena u rimskom pravnom pravilu: *Lex est ab aeterno – Zakon je ono što postoji oduvijek*, ili u opisu zala koje su Seleukidi činili na Bliskom istoku: „Uto opazi da presušuje blago u njegovim riznicama i da su mu državni dohodci sve manji zbog razdora i udaraca kojima je izmučio zemlju zatirući zakone koji postojahu odiskona“ (*Prva o Makabejcima* 3, 29), i zbog čega su, nakon što su Židovi sklopili savez s Rimljanima, na kraju zaključili: „Dopustimo im da žive po svojim običajima kao i prije, jer su se radi svojih zakona, kad smo ih dokinuli, na nas razgnjevili i sve ovo počinili“ (*Prva o Makabejcima* 6, 59).

8. SAŽETAK

pojam	hebrejski	grčki	latinski	hrvatski
„zakon“	tôra	nómos	lex	zakon
imenica roda	ženskoga	muškoga	ženskoga	muškoga
imenica izvedena od radnje glagola	jarà (teći, bacati, ukazati, poučavati, upućivati)	némō (dijeliti, raspodijeliti, prisvojiti)	ligāre (vezati) / legēre (čitati, napisano) / leg ^h (ležati, biti u položaju mirovanja)	četi (začeti, početi)

9. ZAKLJUČAK

U sva četiri promatrana jezika riječ koja znači zakon jest *nomen actionis*, imenica izvedena iz glagola koji označava događaj, drugim riječima odmišljaj glagola (verbalni apstrakt) ili glagolski oblik koji djeluje kao imenica. Primjer nastanka takve riječi nalazi se u slijedu: a) Cezar je razorio Kartagu, b) Razaranje Kartage Cezarovo je djelo, c) razaratelj Kartage. „Razaratelj“ je *nomen actionis* izveden iz glagola u a) i glagolske imenice u b). Školski uzorci za *nomen actionis* jesu riječi: blagoslov, batine, dovršetak, glas, gradilište, pljačka, vuča, sud, zločin i zvuk. *Nomen actionis* oblikovno je povezana s nesvršenim glagolskim oblicima.

U hebrejskom i latinskom jeziku riječ koja znači zakon ženskoga je roda, a u grčkom i slavenskim jezicima muškoga roda. Glagol od kojega je izvedena pokazuje na samostalnost i neovisan postanak riječi koja označava zakon u te četiri kulture.

